

УДК 141.7: 316.626

К.А. ЯЦЕНКО (аспірант кафедри філософії)

Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир

E-mail: doc.yatsenko@mail.ru

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ВНУТРІШНІЙ АСПЕКТ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

В статті розглядаються сучасні філософські концепції формування ідентичності, сформовані в межах модерністської та постмодерністської традиції. У контексті осмислення ідентичності як внутрішнього аспекту мультикультуралізму аналізуються основні філософські підходи до пояснення механізмів ідентифікації в умовах культурного розмаїття.

Ключові слова: мультикультуралізм, ідентичність, модернізм, постмодернізм, культура.

Вступ

В умовах кризи національної ідеї, що загострилась у західних суспільствах наприкінці ХХ століття, в академічному середовищі значно поширився інтерес до мультикультуралізму як альтернативи традиційним моделям націєбудівництва. Мультикультуралізм, який за влучним висловом американського мислителя Р. Бернстайна "однозначно є поняттям неоднозначним" [1, с. 4] у сучасних наукових дискурсах представлений значним спектром підходів щодо його розуміння. Проте, незважаючи на суттєвий плюралізм трактувань цього феномену, усі інтерпретації мультикультуралізму мають під собою спільну концептуальну основу. Цією основою є принцип "*e pluribus unum*" (єдність в розмаїтті – лат.) – розуміння загальнолюдської культури як множинного утворення, що складається із різних, проте рівноцінних культур.

Норвезький дослідник Г. Терборн цілком справедливо зазначає, що нині "мультикультуралізм висунув на перший план культуру як ідентичність" [2, с. 64]. Подібне ототожнення культури й ідентичності відкриває перспективи нових обріїв філософського осмислення мультикультуралізму, внутрішніх основ його буття шляхом дослідження процесів індивідуальної і групової ідентифікації. Нагальною необхідністю проведення таких філософських розвідок й зумовлена актуальність цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній філософській традиції формування та трансформація групових й особистісних ідентичнісних структур репрезентовані, головним чином, в межах модерністського й постмодерністського підходів.

Філософи, котрі досліджують проблему ідентичності із модерністських позицій (Р. Баумайстер, К. Поппер, Ю. Габермас, В. Хесле, Е. Фромм та ін.) підходили до людини як до особистості, що перебуває в

епіцентрі смислів і яка здатна впливати на відносини із зовнішніми об'єктами, контролювати власні думки і дії.

Для Ф. Джеймісона, Р. Крауса, Ж. Лакана, Ж.-Ф. Ліотара, Р. Оуенса, П. Рікера, М. Серто, Ч. Тейлора, А. М. Янг та інших представників постмодерністської і постструктуралістсько-герменевтичної традиції, характерним є дещо інший підхід. Зазначеними авторами ідентичність людини розглядалась як така, що формується під впливом факторів породжених постмодерністськими тенденціями (надмобільність соціальних, економічних, культурних структур, відсутність догм, чіткої ієрархії цінностей, правил і норм поведінки тощо), які існують в сучасних мультикультурних суспільствах.

Соціально-філософський аналіз цих модерністських і постмодерністських парадигм, в яких репрезентуються різні моделі формування ідентичнісних структур відкриває додаткові перспективи філософського осмислення внутрішніх аспектів феномена мультикультуралізму.

Ця теза дозволяє сформулювати **мету статті** як філософський аналіз існуючих парадигм, що пояснюють механізми формування ідентичності як внутрішньої основи феномену мультикультуралізму.

Обговорення проблеми

Серед вчених, які досліджували проблематику ідентичності із позицій модернізму чи не найбільшим є внесок Ю. Габермаса. Предметом філософської рефлексії дослідника став пошук раціональних шляхів забезпечення конструктивного діалогу і взаємопорозуміння між представниками різних культурних утворень, що *apriori* не можуть бути зведені одне до одного. Намагаючись знайти механізми реалізації такого діалогу, німецький мислитель впровадив у науковий дискурс поняття комунікації, в основу якої покладено людську діяльність і мову, що є посередниками між розумом й буттям. Тим самим, проблему міжкультурної взаємодії дослідник намагається вирішити раціональним шляхом, який передбачає спільний пошук учасниками діалогу конструктивних рішень, прийнятних для усіх.

Ідентичність Ю. Габермас розглядає як складний соціально-психологічний особистісний конструкт, виникнення якого зумовлено комунікативними процесами. На переконання дослідника, структура ідентичності складається із соціальної та особистісної частин і має два виміри – вертикальний і горизонтальний. Якщо соціальна ідентичність дозволяє індивіду виконувати в суспільстві певні соціальні ролі (горизонтальний вимір), то особистісна (вертикальний вимір) відповідає за автентичність особи. Результуюча ідентичність є результатом взаємодії між її соціальною та особистісною складовими, вербальних механізмів комунікації та бажання індивіда відповідати соціальним нормам [3, с. 22].

Перспективу забезпечення єдності та стабільності будь-якого мультикультурного суспільства німецький мислитель бачить у формуванні спільної для представників усіх субкультур громадянської ідентичності.

Ідентичність як внутрішній аспект мультикультуралізму: соціально-філософський аналіз

Репрезентуючи власне розуміння процесу формування такої ідентичності, Ю. Габермас пише, що "з одного боку, культура більшості повинна бути відокремлена від загальної, що рівною мірою поділяється усіма громадянами, політичної культури. А з другого – сили політичної культури, що підводять до загального знаменника усі наявні у суспільстві субкультури, повинні залишатися достатньо сильними, щоб не допустити розпаду громадянської нації" [4, с. 255].

Значний внесок у філософське осмислення механізмів ідентифікації із модерністським позицій був зроблений представниками Франкфуртської школи у межах її "критичної теорії". Т. Адорно, М. Хоркхаймер, Р. Маркузе, Е. Фромм та інші представники цього філософського напрямку, розглядаючи особистість в умовах її тотального поневолення суспільством, набуття нею ідентичності пояснювали фактором деструктивності [5, с. 206]. Рушійною силою механізму деструктивності "франкфуртці" [зокрема Е. Фромм – *К. Я.*] вважали так звану деіндивідуалізуючу ідентифікацію, відповідно до якої людина, "рятуючись від екзистенційного роздвоєння, ідентифікує себе із своєю соціальною організацією і забуває про те, що вона є особистістю. Вона опиняється у стані так званого "негативного екстазу", забуває себе, втрачає власну індивідуальність" [5, с. 294].

За Е. Фроммом, механізм деструктивності реалізується у трьох основних функціях:

1) функції самовизначення, сутність якої полягає в тому, що якщо людина не реалізується як творець, виробник, то може знайти себе в руйнуванні;

2) функції самоутвердження, на яку спирається деструктивна ідентичність;

3) гедоністичній функції, яка сприяє формуванню ідентичнісних структур особистості шляхом трансформації людини у "річ" завдяки споживацькому гедонізму [5, с. 130].

Гедоністична функція деструктивності у сучасних умовах стала найбільш характерною для західних суспільств, у яких споживацький гедонізм набув таких масштабів, що дійсно перетворився на один із основних чинників ідентифікації. Потреба в отриманні задоволення від володіння певними матеріальними цінностями і благами, на нашу думку, є характерною як для суспільної еліти, так і для маргінесу. Проте вплив споживацького гедонізму на формування колективних й індивідуальних структур ідентичності у міноритарному середовищі є особливо відчутним. Він знаходить своє вираження у характері сучасних вимог до державних інституцій з боку представників соціального маргінесу. Сьогодні ці вимоги не обмежуються визнанням культурних особливостей меншин, усуненням дискримінаційних практик, зрівнянням у політичних правах із більшістю тощо. Певні групові суспільні утворення прямо заявляють про своє право на особливі економічні та соціальні преференції з боку держави (соціальна та фінансова допомога, пільгове медичне обслуговування тощо), лише на

підставі належності їх до тієї чи іншої культурної меншини. Причому деякі автори, серед яких, наприклад, американська дослідниця А. Янг, залишають право на такі вимоги фактично усім представникам культурних меншин. Із цього приводу відомий канадський теоретик мультикультуралізму У. Кімліка іронічно зауважує, що у такому випадку право на державну допомогу мають усі представники суспільства, "окрім молодих, гетеросексуальних, здорових та фінансово забезпечених білих чоловіків" [6, с.145]. Такий підхід до прав меншин дослідник вважає абсурдним, з чим ми цілком погоджуємося.

Наслідком впливу гедоністичної функції деструктивності на середовище культурного маргінесу стала його культурна самоізоляція. Так, у деяких мультикультурних суспільствах виникають цілі культурні анклави, представники яких існують лише на соціальну допомогу, не бажають інтегруватись у суспільство і реалізовуватись як особистості [7, с. 142] Вони свідомо обирають статус маргінала, адже він є підставою на отримання державної допомоги.

Для вищезазначених та інших концепцій, в яких процес формування ідентичності розглядається із модерністських позицій, спільним є те, що механізми ідентифікації зумовлюються головним чином, причинами економічного, соціального, політичного або духовно-культурного характеру. Тим самим, внутрішні аспекти функціонування мультикультуралізму в межах модерністського підходу проголошуються такими, що мають раціональну природу.

У постструктуралістсько-герменевтичній та постмодерністській перспективі ідентичність розуміється як перманентний процес визначення і самоусвідомлення індивідуальності людини, в ході якого вона постійно переусвідомлює себе і власне становище у навколишньому світі. Проблематика постструктуралістської філософії, внаслідок розуміння ідентичності як певного безупинного процесу, була переорієнтована у напрямку інтерсуб'єктивності. У посткласичному дискурсі поставлено під сумнів існування самих понять "ідентичності" і "суб'єкта". У цій філософській традиції ідентичність проголошується своєрідним конструктором суспільства і мови, а суб'єкт таким, що розпався на потік ейфоричних енергій, фрагментарних та непов'язаних один з одним і не володіє більше тією глибиною, субстанційністю, когерентністю, які були ідеалом й надбаннями особистості епохи модернізму [8, с. 19 – 20]

Саме постмодерністських поглядів на формування ідентичнісних структур дотримуються Б. Парекх, Р. Сеннет, Ч. Тейлор, А. Янг та інші мислителі, які є авторами авторитетних нині в академічному середовищі мультикультурних парадигм.

У своїх поглядах на формування ідентичності, канадський дослідник Ч. Тейлор у межах своєї мультикультурної теорії спирається на ідею ідентичності культури, в основі якої – ідентичність індивіда, який має природне право на власну індивідуальність. За Ч. Тейлором, "ідентичність"

індивіда може бути сформована лише у випадку визнання іншими її оригінальності й автентичності та лише в умовах однорідного культурного середовища групи, членом якої він є [9, с. 64]. Мультикультуралізм у Ч. Тейлора є формою самоутвердження та боротьбою за визнання власної оригінальності й своєрідності, а отже, й ідентичності не лише індивідів, а й груп. Розглядаючи культуру як смисловий обрій для великої кількості людських особистостей, канадський мислитель проголошує природним правом індивіда на самовизначення як вільний вибір ним культурної, релігійної і мовної традицій [9, с. 42]. Дослідник відстоює право на захист системи цінностей і культурних особливостей як для окремих індивідів, так і для культурних груп, адже "кожна культура, містить в собі щось, що заслуговує на захоплення і пошану, навіть за наявності у ній елементів, що викликають негативний відгук" [9, с. 72].

На відміну від тейлорівських поглядів, автор екзистенційно-антропологічної мультикультурної парадигми Р. Сеннет формування ідентичності пояснює не наявністю спільних для усіх членів групи цінностей, а необхідністю захисту своєї культурної самобутності в умовах соціокультурної конфліктогенності. За Р. Сеннетом, сучасне культурне розмаїття призводить не до інтеграції та взаємозбагачення різних культур, а навпаки, до поділу суспільства на соціальні капсули, які створюються людьми з метою уникнення зустрічі з "Іншим". Причину створення ідентичнісних структур американський дослідник вбачає у встановленні щільних тілесних взаємостосунків між суб'єктами комунікації. Він переконаний, що саме просторові відносини між індивідами – представниками різних культур роблять можливими виховання, навчання та соціалізацію членів суспільства та запобігають їх підсвідомому прагненню до самоізоляції [10, с. 335]. У протилежному випадку ідентичність індивіда буде обмежена лише ідентичнісними структурами групи, членом якої він є і сприятиме його подальшій культурній автаркії.

Інша дослідниця мультикультуралізму Айрін Янг під ідентичністю розуміє повністю соціальну конструкцію, яка у сучасних мультикультурних суспільствах реалізується у найрізноманітніших контекстах, що взаємно перетинаються. Вона переконана, що саме в соціальних групах забезпечується контекст, усередині якого формуються ідентичності їх членів. Відповідно, членство у цих групах безпосередньо впливає на ставлення з боку інших членів суспільства до носіїв зазначених групових характеристик. На думку А. Янг, будь-яка групова культура є дистинктивною [відмінною від інших – *К. Я.*], частиною контексту, в якому конструються ідентичності [11, с. 52]. Власне тому політика мультикультуралізму в її розумінні повинна передбачати орієнтацію на ідеал відмінності, за якого різні культурні групи не просто визнаються, а підтримуються тими чи іншими спеціальними цільовими заходами державних інституцій.

У мультикультурній концепції британського вченого Б. Парекха лише

культурна група є середовищем формування ідентичності за визначальної ролі культури, яка надає фактичний зміст ідентичності. На думку вченого, культурна ідентичність є не вільним вибором індивіда, а наперед заданою есенціалістською даністю, оскільки "індивід народжується у культурі, яка покладена в основу групової відмінності" [12, с. 163]. Отже, зовнішнє середовище, яке складає життєвий світ індивіда, тобто ціннісні, нормативні, когнітивні та інші характеристики групи, членом якої він є, стає основою формування індивідуальної ідентичності. А оскільки, відповідно до ліберальних принципів, індивід має природне право на відмінність, основою мультикультуралізму повинно стати збереження і підтримка групових культурних відмінностей, які є джерелом та основою ідентичності особистості.

Слід зазначити, що в усіх мультикультурних концепціях розроблених у рідчизні постмодернізму ідентичність зумовлюється, головним чином, ірраціональними причинами, безпосередньо пов'язаними із несвідомими особистісними і колективними психічними процесами. Проте, загально визнаним фактом є зумовленість людської діяльності як раціональними, так й ірраціональними мотивами, що, на нашу думку, стимулювало виникнення мультикультурних теоретичних конструктів, у яких формування ідентичнісних структур пояснюється і першими, і другими чинниками.

Одна із таких мультикультурних концепцій була репрезентована сучасним американським філософом Сейлою Бенхабіб. В центрі мультикультурного конструкту дослідниці перебуває поняття культури як виду людської діяльності, завдяки якому індивід визначає власне місце у світі й ідентифікує себе з тією чи іншою соціальною спільнотою.

У теорії С. Бенхабіб ідентичність осмислюються, головним чином, у контексті постмодерністського аналізу сутності людських культур, формування яких відбувається в ході постійного процесу їх створення, трансформації й обговорення уявних меж між їх носіями. У свою теорію дослідниця вносить і раціональну складову. Адже, на її переконання, ідентичність людини формується в результаті діалогу, побудованого на раціональних ідеях "дорадчої демократії", репрезентованих у свій час К.-О. Апелем, Ю. Габермасом та їхніми послідовниками. "Бути і стати самим собою – значить включити себе у мережі обговорення", – пише С. Бенхабіб [13, с.17].

Американська дослідниця вважає, що такий діалог надасть можливість різним культурним традиціям відстоювати власні переконання, але лише на рівноправних конкурентних засадах і за умов дотримання ними демократичних норм прав людини. "Якщо ми вважаємо, що права людини є моральною підставою для демократії, то потрібно бути готовими відстоювати їх дієвість, спираючись на аргументи, що є виправданими із загальнолюдських позицій", – зазначає науковець [13, с. 172].

С. Бенхабіб визнає, що у реальному житті ідентифікація є результатом

конкурентної боротьби представників різних культур за визнання, що містить у собі "спроби відкинути статус "іншого" у тій мірі, наскільки той пов'язаний з неповагою, придушенням або нерівністю" [13, с. 9 – 10]. Це створює ситуацію, коли прийняти, чи хоча б просто визнати цінності Іншого, психологічно стає надзвичайно важко. Вихід із цієї ситуації дослідниця бачить у набутті людиною, так званої "розширеної ментальності" яка серед іншого, передбачає й "спроможність домовлятися із людьми протилежних переконань і вподобань, уміння дистанціюватися від власних найглибших пристрастей, щоб оцінити їх із гіпотетичної точки зору загальної моральності" [13, с. 203 – 204]

Сьогодні теорія американської дослідниці, незважаючи на її дещо утопічний характер, є однією з найбільш виважених і поміркованих концепцій, в якій реально оцінюються зовнішні й внутрішні аспекти мультикультуралізму та даються конкретні механізми й інструменти досягнення міжкультурного порозуміння.

Висновки та перспективи подальших розвідок у зазначеному напрямку.

Розглянуті нами філософські концепції ідентичності не охоплюють увесь спектр існуючих філософських поглядів на цю проблему. Проте, проведений аналіз дозволяє дійти до висновку, що у сучасних умовах ідентичність, котра фактично зведена до культури, дійсно становить онтологічні основи мультикультуралізму. Сьогодні однозначно говорити про внутрішні засади буття мультикультуралізму передчасно, проте подальші дослідження у напрямку дослідження способів і механізмів безумовно сприятимуть осмисленню мультикультуралізму і перспектив його розвитку.

Список використаної літератури

1. Bernstein R. Dictatorship of Virtue. Multiculturalism and The Battle for America is Future / R. Bernstein. – NY : Alfred A. Knopf, 1994. – 367 p.
2. Терборн Г. Мультикультурные общества / Гёран Терборн // Социологическое обозрение. – 2001. – Т. 1, № 1, – С. 50 – 67.
3. Волкова Т. П. Проблема мультикультурализма в философии Ю. Хабермаса / Т. П. Волкова // Вестник МГТУ. – 2006. – Т. 9, № 1. – С. 21 – 26.
4. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории / Ю. Хабермас. – СПб. : Наука, 2001. – 417 с.
5. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм [пер. с нем. Э. Телятниковой]. – М.: АСТ, 2006. – 635с.
6. Kymlicka W. Multicultural. Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights / W. Kymlicka. - Oxford : Oxford University Press, 1995. - 280 p.
7. Скоробогатых Н. С. Австралийский мультикультурализм: путь к гражданскому согласию или расколу / Н. С. Скоробогатых // Общественные науки и современность. – 2004. – № 1. – С. 135 –146.
8. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія / М. А. Козловець. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
9. Taylor Gh. The Politics of Recognition / Ch. Taylor // Multiculturalism, examining the politics of recognition // Ch. Taylor... [et al.]; ed. and introd; by A. Gutmann. – Princeton, N.J. : PrincetonUniversity Press, 1994: P. 25 – 73.
10. Триняк М. В. Концепція атомізованого мультикультуралізму Р.Сеннета та її Яценко К.А., 2013

імплікації в галузі освіти / М. В. Триняк // *Інтелект. Особистість. Цивілізація: темат. зб. наук. праць* / Донецьк: ДонНУЕТ, 2008. – Вип. 6. – С. 332 – 337.

11. Голинська Х. О. Концепція громадянства Айріс Маріон Янг/ Х. О. Голинська // *Вісник Київського Національного університету імені Т. Шевченка*. – 2012. – № 10. – С.51 – 54.

12. Parekh B. *Logic Intercultural Evaluation* / B. Parekh. // *Toleration, Identity and Difference*. – Koundrills: MacMillan, 1999. – P. 163 – 197.

13. Бенхабиб С. *Притязання культури: Равенство и разнообразие в глобальную эру* / С. Бенхабиб; [пер: с англ. под ред. В. И. Иноземцева]. – М. : Логос, 2003. – 350 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bernstein R. *Dictatorship of Virtue. Multiculturalism and The Battle for America is Future* / R. Bernstein. – NY : Alfred A. Knopf, 1994. – 367 p.

2. Terborn G. *Multicultural societies* / G. Terborn // *Sociological review*. – 2001. – Vol. № 1, – P. 50 – 67.

3. Volkova T. P. *Problem of multiculturalism in the J. Habermas philosophies* / T. P. Volkova // T. P. Volkova // *Bulletin MSTU*. – 2006. – Vol. 9, № 1. – С. 21 – 26.

4. Habermas J. *Involvement of another. Essays of Political Theory* / J. Habermas. – SPb. : Science, 2001. – 417 p.

5. Fromm E. *Anatomy of Human Destructiveness* / E. Fromm [transl. from germ. ed. E. Telyatnykova]. – М.: АСТ, 2006. – 635 p.

6. Kymlicka W. *Multicultural. Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights* / W. Kymlicka. - Oxford : Oxford University Press, 1995. - 280 p.

7. Skorobogatykh N. S *Australian multiculturalism: the way to a civil agreement or split* / N. S. Skorobogatykh // *Social Science and modernity*. – 2004. – № 1. – P. 35 –146.

8. Kozlovets M. A. *Phenomenon of national identity: the challenges of globalization : monograph* / M. A. Kozlovets. - Zhytomyr: Publishing ZSU of Ivan Franko, 2009. – 558 p.

9. Taylor Gh. *The Politics of Recognition* / Ch. Taylor // *Multiculturalism, examining the politics of recognition* // Ch. Taylor... [et al.]; ed. and introd; by A. Gutmann. – Princeton, N.J. : Princeton University Press, 1994: P. 25 – 73.

10. Trynyak M.V *Concept atomized multiculturalism of R.Sennet and its implications for education* / M.V. Trynyak // *Scientific Papers. Intellect. Personality. Civilization.* / Donetsk: DonNUET, 2008. – Issue 6. – С. 332 – 337.

11. Holynska H. A. *The concept of citizenship Iris Marion Young* / H. O. Holynska // *Bulletin of Kyiv National University of Taras Shevchenko*. – 2012. – № 10. – P. 51 – 54.

12. Parekh B. *Logic Intercultural Evaluation* / B. Parekh. // *Toleration, Identity and Difference*. – Koundrills: MacMillan, 1999. – P. 163 – 197.

13. Benhabib S. *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era in the Global Era* / S. Benhabib; [transl. from engl. ed. V.I. Inozemtsev]. – М. : Logos, 2003. – 350 p.

К. А. ЯЦЕНКО

Житомирский государственный университет имени И. Франко, Житомир

E-mail: doc.yatsenko@mail.ru

ИДЕНТИЧНОСТЬ КАК ВНУТРЕННИЙ АСПЕКТ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

В статье рассматриваются современные философские концепции формирования идентичности, сформированные в русле модернистской и постмодернистской традиции. В контексте осмысления идентичности как внутреннего аспекта мультикультурализма анализируются основные философские подходы к объяснению механизмов идентификации в условиях культурного разнообразия.

Ключевые слова: мультикультурализм, идентичность, модернизм,

Ідентичність як внутрішній аспект мультикультуралізму: соціально-філософський аналіз

постмодернізм, культура.

K. YATSENKO

Zhitomyr State University named after Ivan Franko, Zhitomyr

E-mail: doc.yatsenko@mail.ru

**IDENTITY IS AN INTERNAL ASPECT OF MULTICULTURALISM: SOCIAL-
PHILOSOPHICAL ANALYSIS**

In the article the modern philosophical concepts of identity formation that were formed in the context of the modernistic and postmodernistic tradition are highlighted. In the context of identity as the inner aspect of the multiculturalism comprehension the main philosophic approaches which explain identity mechanism in the conditions of cultural diversity are analysed.

Keywords: multiculturalism, identity, modernism, postmodernism, culture.

Стаття надійшла до редколегії 23.04.13

Прийнята до друку 28.04.13

Рецензент: к.ф.н.,доц. Макушинська Г.П..